

ઘોરણા : 11 ગુજરાતી

પાઠ : 6

સુંદરીની શોધ

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચેના પ્રશ્નોનોના ઉત્તર એક-એક વાક્યમાં લખો.

**(1) મંડળીને વધુ આવક કરી આપવા બાપુલાલ શું કરવા
માંગતા હતા?**

➤ મંડળીને વધુ આવક કરી આપવા બાપુલાલ જયશંકરની
ભૂમિકાને કેન્દ્રમાં રાખીને જુનાં નાટકોને ઝડપથી રંગમંચ
ઉપર મૂકવા માંગતા હતા.

(2) 'વિકમચરિત્ર'માં જ્યશંકરે કોની ભૂમિકા ભજવી હતી?

➤ 'વિકમચરિત્ર'માં જ્યશંકરે 'રંભા દુધવાળી'ની ભૂમિકા ભજવી હતી.

(3) મિલોએ કઈ પંક્તિનો જાહેરાત તરીકે ઉપયોગ કર્યો?

➤ મિલોએ 'કોઇ દુધ બ્યો દિલરંગી' ગીતની પંક્તિનો જાહેરાત તરીકે ઉપયોગ કર્યો હતો.

(4) જયશંકર સુંદરીના અભિનય ગુરુ કોણ હતા?

➤ જયશંકર સુંદરીના અભિનય ગુરુ બાપુલાલ નાયક હતા.

(5) 'સુંદરી'ના પાત્રને જીવંત બનાવવા જયશંકરે શું કર્યું હતું?

➤ 'સુંદરી'ના પાત્રને જીવંત બનાવવા જયશંકરે

શેક્સપિયરની 'ડેસ્ટિમોના' અને માલતીમાધવની 'માલતી'
નો અભ્યાસ કર્યો .

પ્રશ્ન : 2 નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

(1) બાપુલાલે નટના કર્તવ્ય અંગે જ્યશંકરને શું કહ્યું?

- 'જુગલ જુગારી' નાટકની નાયિકા 'લલિતા'ની ભૂમિકા ભજવતાં જ્યશંકર એમાં એકાકાર થઈ ગયા. સરળ વાચિક અભિનય કરતાં તેમની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં. છેલ્લા શબ્દો ઉચ્ચારવાનું એમને માટે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. આ જોઈને બાપુલાલે

જ્યશંકરને પ્રોત્સાહિત કરતાં કહ્યું : ‘આ પ્રકારની જે અસર તને
‘લલિતા’ની ભૂમિકા ભજવતાં થઈ છે, તે અસર પ્રેક્ષકો પર ઊભી
કરવી એ નટનું કર્તવ્ય છે.’

(2) કૃષ્ણાબહેને એમના પતિને નાટક જોયા પછી શું કહ્યું?

➤ નાટક જોયા પછી કૃષ્ણાબહેને એમના પતિને કહ્યું, “શેઠ, આ લલિતા તો જણે અસલ આપણી ગુલાબ જ જોઈ લો ! એના જેવું જ હસવું, એના જેવું જ બોલવું અને એના જેવી જ વસ્ત્રોની સજાવટ હતી. હું તો ભુમમાં પડી ગઈ કે આપણી ગુલાબ રંગમંચ ઉપર ક્યાંથી આવી ?”.

(3) જયશંકર ભોજકે 'સરસ્વતીચંદ્ર' કેટલી વાર વાંચી? તેમાંથી શું સમજાવા લાગ્યું?

➤ જયશંકરે 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના ચારે ભાગ સાત વાર વાંચ્યા. તેમાંથી જયશંકરને પ્રેમની આંટીધૂંટી, વિરહની વેદના, રાજકીય અને સામાજિક પરિસ્થિતિ, અનેક આડકથાઓ અને અનેક તળ ગુજરાતનાં સુરેખ રીતે આલેખાયેલાં પાત્રો વાંચ્યા પછી તેમને કથા પૂરતો ભાગ શરૂઆતમાં સમજાવા લાગ્યો.

(4) બાપુલાલના મનોજગત પર ક્યાં ક્યાં પાત્રોએ અસર કરી હતી?

- 'સરસ્વતીચંદ્ર' નવલકથામાં આવતાં 'કુમુદસુંદરી', 'કુસુમ',
'ગુણસુંદરી', 'અલકાદિશોરી', 'સૌભાગ્યદેવી', 'મેનારાણી',
'ચંદ્રાવલીમૈયા', જેવા દરેક પાત્રે જયશંકરના મનોજગત પર
ઘરી અસર કરી હતી.

(5) જયશંકર સુંદરીની શોધ ક્યારે પૂર્ણ થઈ?

➤ જયશંકરે 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના ચાર ભાગ વાંચ્યા. એમાંના 'કુમુદસુંદરી', 'કુસુમ', 'ગુણસુંદરી', 'અલકાંકિશોરી', 'સૌભાગ્યદેવી', 'મેનારાણી', 'ચંદ્રાવલીમૈયા' વગેરે પાત્રોના નારીત્વની તેમના પર ઊંડી અસર પડી. તેમને થયું કે તેઓ ગુજરાતની જે નારીની શોધમાં હતા. એનાં દર્શન તેમને આ પાત્રોમાં થયાં છે. તેઓ આ અલોકિક દુનિયામાં વિહરવા લાગ્યા ત્યારે તેમની 'સુંદરીની શોધ' પૂર્ણ થઈ.

(6) જયશંકરની કુમુદ બનવાની છચ્છા શાથી અધૂરી રહી ગઈ?

➤ જયશંકર 'સુંદરી'ની નાટ્યમંડળીએ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીને
તેમની નવલકથા 'સરસ્વતીચંદ્ર'નું નાટ્યરૂપાંતર કરી આપવા
વિનંતી કરી. કેટલાક સમય પછી ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીએ
'સરસ્વતીચંદ્ર'ના નાટ્યરૂપાંતરનો પહેલો અંક જયશંકર 'સુંદરી'
ની નાટ્યમંડળીને મોકલી આપ્યો; પરંતુ તેમાં સરસ્વતીચંદ્રને

ચોપાટી ઉપર ભાષણ કરતો અને લોકહિતની વાતો કરતો

આલેખ્યો હતો. આથી મંડળીને લાગ્યું કે આ નાટક મુંબઈની

પ્રજાને નહિ ગમે. એટલે આ નાટક ભજવવાનું કામ આગળ

ચાલ્યું નહિ. આથી જયશંકરની કુમુદ બનવાની ઇચ્છા અધૂરી

રહી ગઈ.

(7) જયશંકર પોતાના અભિનયની ગુંચો શી રીતે ઉકેલતાં હતાં?

➤ જયશંકર 'બુદ્ધિપ્રકાશ' માસિકના અંકો મેળવીને વાંચવા લાગ્યા.
સમય મળતો ત્યારે તેઓ ગુજરાતી નવલકથાઓ, કાવ્યો,
નિબંધો વગેરે સાહિત્યનાં પુસ્તકોનું વાંચન કરતાં. આ રીતે
તેઓ પોતાનો અભ્યાસ વધારતા હતા અને એમાંથી અભિનયની
ગુંચો ઉકેલતા હતા.

(8) 'સુંદરી'ની ભૂમિકાને જ્યશંકર ક્યારે ન્યાય આપી શક્યા?

➤ જ્યશંકરે 'સૌભાગ્યસુંદરી'માં આવતી 'સુંદરી'ની ભૂમિકાને વધુ જીવંત બનાવવા રેક્સપિયરની 'ડેસ્ટિમોના' અને 'માલતીમાધવ' માંની 'માલતી'નો અભ્યાસ કર્યો. પરિણામે એમના મનમાં ભજવણીનો એક ચોક્કસ કમ ઉલ્લો થયો. આમ, છ માસના અભ્યાસ પછી જ્યશંકર 'સુંદરી'ની ભૂમિકાને પૂરેપૂરી સમજુને ભજવતા થઈ ગયા અને 'સુંદરી'ની ભૂમિકાને ન્યાય આપી શક્યા.

પ્રશ્ન : 3 નીચેના પ્રશ્નોનાં સવિસ્તર ઉત્તર લખો.

- (1) જ્યશંકરની 'સુંદરી' સુધીની રૂપાંતરયાત્રા તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.
- જ્યશંકર ભોજક નાટકના જીવ હતા. બાર વર્ષની વયે એમના અભિનયગુરુ બાપુલાલ નાયકે એમને 'સરસ્વતીચંદ્ર' નવલકથા વાંચવાની સલાહ આપી. નાની વયે 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના ચાર ભાગ વાંચતાં; એમાંનાં 'કુમુદસુંદરી', 'કુસુમ', 'ગુણસુંદરી' તેમજ 'અલકિશોરી', 'સૌભાગ્યદેવી', 'મેનારાણી', 'ચંદ્રાવલીમેયા' જેવાં નારીપાત્રોએ એમના પર જાણે કામણ કર્યું.

જે 'સુંદરી'ની શોધ તેઓ કરી રહ્યા હતા એ તો આ નવલકથાના
પાને પાને આલેખાયેલી હતી. આથી તેઓ અરીસાની સામે જેલા
રહી એ પાત્રોનો અભિનય કરતા. કોઈ કારણસર તેમની
નાટકમંડળીને મુંબઈમાં નાટક ભજવવાની તક ન મળતાં એમણે
ગુજરાતી નવલકથાઓ, કાવ્યો, નિબંધો વગેરેનું વાંચન કરવામાં
સમય વિતાવ્યો અને પોતાની અભિનયની ગુંચો ઉકેલવાનો
પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે શેક્સપિયરની 'ડેસ્કીમોના' અને
'માલતીમાધવ' ની 'માલતી'નો અભ્યાસ પણ કરી લીધો.

પરિણામે તેમના મનમાં ભજવણીનો એક ચોક્કસ કમ ઉલ્લેખ થયો. ઉપરાંત સમાજની બહેનો પાસેથી પણ 'સુંદરી'નું પાત્ર કેમ ભજવવું એ શીખ્યા. આમ, જ્યશંકરની 'સુંદરી' સુધીની રૂપાંતરકથા આગળ ચાલતી રહી. 'સૌભાગ્ય સુંદરી' નાટકના 'સુંદરી' પાત્રના અભિજ્યમાં તેમણે એક શરમાળ ગરવી ગુજરાતણે ફૂબૂફૂ રજૂ કરી.

(2) સ્ત્રીના વેશને યથાતથ ભજવવા માટે જયશંકરે કેવા-કેવા પ્રયત્નો કર્યી હતા તે જણાવો.

➤ એક પુરુષ માટે સ્ત્રીના વેશને યથાતથ ભજવવો એ અત્યંત કપરું કામ છે. જયશંકરે એને પાર પાડવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યી. 'કુમુદસુંદરી', 'કુસુમ', 'ગુણસુંદરી', 'અલકિશોરી', 'સૌભાગ્યદેવી', 'મેનારાણી', 'ચંદ્રાવલીમૈયા' જેવાં 'સરસ્વતીચંદ્ર' નવલકથાનાં નારી-પાત્રોએ તેમના પર કામણા કર્યું હતું. તેઓ અરીસા સામે ઊભા રહી એ પાત્રોનાં વર્ણનને આધારે પાત્રોના ફદ્યના ભાવોમાં

એકરૂપ થવાના પ્રયત્નો કરતા. એ પછી તેમણે આ દિશામાં એક ડગલું આગળ ભર્યું, એમની છચ્છા 'સૌભાગ્ય સુંદરી'માં નિરૂપિત 'સુંદરી'ની ભૂમિકાને રંગમંચ પર વધુ જીવંત બનાવવાની હતી. આથી તેઓ ગુજરાતી સાહિત્યની નવલકથાઓ, કાવ્યો, નિબંધો વાંચતા ગયા અને પોતાના અભિનયની ગુંચો ઉકેલતા ગયા. એ અરસામાં તેમણે શેક્સપિયરની 'ડેસ્કીમોના અને 'માલતીમાધવ' માંની 'માલતી'નો અભ્યાસ કર્યો. પરિણામે તેમના મનમાં ભજવણીનો એક ચોક્કસ કમ તૈયાર થયો.

આમ, સતત છ માસના સંનિષ્ઠ પ્રયત્નો પછી તેઓ 'સુંદરી'ની
ભૂમિકામાં એક સ્ત્રીના લાવણ્યની મહેક પ્રસરી ઉઠે એ રીતે સ્ત્રીનું
પાત્ર ભજવતા થઈ ગયા.

(3) “સુંદરીની શોધ’એ પરકાયા પ્રવેશની પ્રક્રિયાનું દ્રષ્ટાંત પૂરું પડતો આત્મકથાખંડ છે-” આ વિધાનની પાઠના આધારે ચર્ચા કરો.

- એક પુરુષ માટે, ખાસ કરીને સ્ત્રીની કાયામાં પ્રવેશ કરવો એ પડકારરૂપ છે. ‘કુમુદસુંદરી’, ‘કુસુમ’, ‘ગુણસુંદરી’, ‘અલકાદિશોરી’, ‘સૌભાગ્યદેવી’, ‘મેનારાણી’, ‘ચંદ્રાવલીમૈયા’ જેવાં ‘સરસ્વતીચંદ્ર નવલકથાનાં નારીપાત્રોને અરીસા સામે ઉભા રહી એ પાત્રોના ભાવોમાં એકરૂપ થવાના પ્રયત્નમાં જથશંકરને સફળતા મળી. તેમની ઇચ્છા રંગમંચ પર ‘સૌભાગ્ય સુંદરી’માં આવતા ‘સુંદરી’ના

પાત્રને જીવંત બનાવવાની હતી. એમાં તેમને કંઈક ખૂટતું હોય
એમ લાગ્યું. એ ખોટ તેમના શેક્સપિયરની 'ડેસ્કીમોના' અને
'માલતીમાધવ'માંની 'માલતી'ના અભ્યાસ પૂરી કરી. આથી
એમના મનમાં ભજવણીનો એક ચોક્કસ કમ બંધાયો. આટલા
પ્રયત્નો પછી એ જયશંકર રહ્યા, પણ એક શરમાળ ગરવી
ગુજરાણ બની ગયા. તેમના અભિનય, લહેકા, કામણા,
અંગપ્રત્યાંગમાં પેદા થતી મધુર અણાણાટી હુબહુ સ્ત્રીનાં જ હોય
એ રીતે તેમનામાં આવ્યાં. પ્રેક્ષકો તેમની સ્ત્રીપાત્રની ભજવણી

પર આફરીન થઈ ગયા. આ રીતે જયશંકર પરકાયાપ્રવેશ કરીને
જયશંકર 'સુંદરી' તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામ્યા. જયશંકરના જીવનની
રૂપાંતર-યાત્રી જોતાં “સુંદરીની શોધ” એ પરકાયાપ્રવેશની
પ્રક્રિયાનું સુંદર દ્યાંત પૂરું પાડતો આત્મકથા -ખંડ છે.”

Thanks

For watching